

В І Д Г У К
офіційного опонента на дисертацію Атрашкевич Євгенії Валеріївни
«Неокласичний прагматизм Сьюзан Хаак у сучасному
англо-американському філософсько-правовому дискурсі»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
за спеціальністю 12.00.12 – філософія права

Розширення ідейно-теоретичної бази української філософсько-правової традиції є важливою передумовою вирішення практичних проблем на шляху до демократичних реформ. Необхідність входження України до європейського соціального простору спонукає до активного діалогу у колі сучасної правової науки. Цей процес відбувається шляхом формування нового законодавчого поля, удосконалення практики правозастосування, концептуального «перезавантаження» юридичної науки. Для забезпечення цих напрямів методологічним інструментарієм актуальним є філософсько-правове осмислення правової реальності України.

Прагматизм займає у реальному житті набагато більше місця, аніж у політичних теоріях, теорії права й філософії права, що обумовлює необхідність вирівняти цей дисбаланс між соціально-політичною та соціально-правовою реальністю і спеціалізованими формами її осмислення та звернутися до англосаксонської або англо-американської правової сім'ї, філософія та теорія якої побудована на прагматистській установці.

«Препостмодерністська» установка прагматизму корелюється з сучасною надскладною соціокультурною ситуацією у глобалізованому й хаотизованому світі, який поки що є надто далеким від моменту зародження порядку з хаосу. Разом з тим, у сучасному світі вже складаються «постпостмодерністські» парадигми з потугами на теоретичну ін'єкцію ідеї порядку у суспільний хаос, аби убезпечити людську спільноту від скочування в бік ентропії соціального буття.

Особливе місце у сучасному філософсько-правовому дискурсі займає проблема свободи як фундаментальної правової цінності. Разом з тим, сьогодні можна часто чути твердження про те, що в останні десятиліття концепція свободи зазнала драматичні зміни в ході філософських, соціальних і політичних дискусій. Багато хто бачить в цих змінах небезпеку для самої ідеї свободи, яка може просто не витримати критичного натиску, що ставить під сумнів не тільки концепцію свободи в її колишньому вигляді, але і основи індивідуальних прав, вільного ринку та демократії. З іншого боку, деякі філософи оголошують класичне поняття свободи застарілим і неадекватним сучасної епохи і направляють свої дослідження на пошуки нових теоретичних основ і пояснень для існуючого світового порядку.

В умовах плюралізму ідей у всіх сферах буття сучасного глобалізованого світу для успішної інтеграції необхідно розвивати форми діалогу, що базуються не тільки на українському, але й на зарубіжному правовому досвіді. Однак можна констатувати брак уваги до англо-американської філософсько-правової традиції у вітчизняній юриспруденції, більшість представників якої є мало

відомими українській юридичній спільноті. Утім, оригінальні концепції, що утворюють методологічний фундамент англо-американської юриспруденції, дозволяють створити нові рівні філософсько-правової рефлексії, релевантні проблемам вітчизняної юриспруденції. Чільне місце в англо-американській філософсько-правовій традиції посідає прагматизм, який є світоглядною основою філософії права США. Примітно, що прагматизм більшою мірою зорієнтований на реальне правове життя, аніж на політичні та правові теорії, що зумовлює практичну необхідність вирівняти дисбаланс між правовою реальністю і формами її осмислення. За таких обставин втручання у філософсько-правовий дискурс такого автора, як Сьюзан Хаак, філософа англо-американської традиції, добре знайомого з класичними та постмодерністськими трендами у філософській думці, та її намагання внести порядок у хаос, не пориваючи повністю з прагматистською традицією, відкриває нову перспективу у боротьбі ідей і методологічних підходів. Репрезентативність кола інтересів разом із оригінальністю концепції неокласичного прагматизму С.Хаак дозволяє суттєво доповнити уявлення про прагматистський сегмент філософсько-правової культури й розширити ідейно-теоретичний базис української філософсько-правової традиції.

Таким чином, актуальність необхідності дослідження правового прагматизму у широкому руслі філософсько-правової думки є цілком очевидною й беззаперечною.

Дисертаційне дослідження здійснювалось у межах науково-дослідної теми Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку Української державності та права» (державний реєстраційний номер 011U000671) на 2011-2015 рр. та плану науково-дослідної роботи кафедри філософії, що здійснює розроблення наукової теми «Філософські, соціальні і логіко-методологічні аспекти права».

Дисертантка ставить собі за мету проаналізувати методологічні та прикладні аспекти неокласичного прагматизму Сьюзан Хаак як важливої частини сучасного англо-американського філософсько-правового дискурсу.

Відповідно до свого задуму дисертантка вибудувала структуру дисертаційного дослідження. Перший розділ присвячено аналізу формування та функціонування прагматистського філософсько-правового дискурсу як джерела синтезу теоретико-правової проблематики у поглядах Сьюзан Хаак.

Тут уточнюється статус філософії права в англо-американській традиції як частини теоретико-правового дискурсу, що, по-перше, ускладнює її сприйняття вітчизняними філософами права, які обстоюють її самостійний характер щодо теорії права, а, по-друге, перешкоджає розмежуванню теорії права та філософії права у західній літературі. Дисертантка доводить, що, незважаючи на спроби класифікації дискурсу й виокремлення таких напрямів філософсько-правової думки як аналітична юриспруденція, соціологічна (функціональна) юриспруденція, теорія суспільного права й справедливості, аналітична, нормативна, емпірична (соціально-правова), критична

юриспруденція, всі типологічні критерії залишаються розмитими, а в юридичній практиці застосовуються лише окремі елементи тенденцій – аналітичних, емпіричних, нормативних, але локальний характер західних правових систем виявляється перепорою на шляху осмислення нової глобальної стратегічної ситуації у глобальній правовій реальності. Крім того, досліджена специфіка правового прагматизму в англо-американській суспільній думці у контексті розвитку теоретичних засад і застосування його засадничих установок у юридичній практиці. Дисертантка обґрунтовує, що Сьюзан Хаак розробляє свій «неокласичний правовий прагматизм» на основі синтезу класичної прагматистської методології та еклектичної правової теорії «розмаїтого й гнучкого», лібералізованого теоретичного осмислення права. Показано, що стрижнем її концепції є множинність правових систем, включених у величезний масив соціальних взаємодій у правовій сфері; еволюція та адаптація цих систем; складні взаємостосунки між правом, мораллю й суспільством; роль епістемології та логіки у сфері права.

У другому розділі здійснена цілком успішна спроба дослідження взаємодії соціокультурної реальності та правової практики у філософсько-правових поглядах Сьюзан Хаак. Досліджуючи семіотично-прагматичний аспект ідеї розвитку в американській філософії права, дисертантка розкриває потенціал семіології Чарльза Пірса та його концепції постійного зростання значення як теоретичної основи підтримки правових процедур і рішень, що вплинуло на формування філософсько-правової концепції Сьюзан Хаак. У межах історико-еволюційного підходу до розуміння філософії права дисертантка розглядає правові системи як складні культурні феномени; розкриває методіку опрацювання Сьюзан Хаак досвіду її класичних попередників. Крім того, у даному розділі здійснено синопсис поглядів Сьюзан Хаак на проблему конвергенції практичних правових підходів і загально-філософського та науково-теоретичного фундаменту права. Ця проблема розглядається на основі тези про функціональну гомологію процесів судового розгляду й науково-дослідної діяльності. Дисертантка констатує, що в результаті взаємодії науки та права виникає низка глибоких суперечностей між цілями та цінностями наукових досліджень, зумовлених конфліктом між природою наукового пізнання і правовою культурою. Також Є.Атрашкевич демонструє, що Сьюзан Хаак часто виступає прихильником загальної концепції «природного права» в його логоцентричному варіанті, а оцінка нею пізнавальних можливостей науки загалом відповідає неокласичній філософській парадигмі.

Третій розділ дисертації присвячений дослідженню проблем правопізнання з позицій неокласичного прагматизму в умовах сучасних реалій правової культури. У цьому розділі аналізуються внутрішні проблеми гносеології науки у зв'язку з можливістю застосування наукової методології у сфері права. Наголошується на епістемологічному, а не гносеологічному аспекті правопізнання. Аналізуються погляди Сьюзан Хаак на конфлікт між вимогою дотримання засад «внутрішньо-особистісного об'єктивізму» («справедливості» у правовому вимірі) і релятивізмом соціально-

комунікативних процесів між суб'єктами права у контексті проблеми збалансованого розвитку суспільства.

Крім того, проаналізована проблема сумісності принципу змагальності в англо-американській правовій традиції з епістемологічним імперативом Сьюзан Хаак. Дисертантка аргументовано доводить, що Сьюзан Хаак пропонує власну теорію обґрунтування («фаундгерентизм»), яка враховує позитивні аспекти двох начебто протилежних підходів – епістемологічного фундаменталізму з його належним ставленням до значення досвіду у пізнавальному процесі, та когерентизму з його увагою до необхідності взаємної узгодженості переконань і доказів. Суттєве місце у третьому розділі приділено аналізу ролі формальної логіки як епістемологічного механізму сцієнтизації права у філософсько-правовій концепції Сьюзан Хаак, в результаті чого дисертантка доводить, що С.Хаак розкриває проблему об'єктивної несумісності «науки логіки» і права, права і науки загалом, але дозволяє компенсувати її використанням логічного апарату як допоміжного засобу.

У висновках з дисертації в цілому вдало підбиті підсумки дослідження, зроблені теоретичні узагальнення, наводяться найбільш значущі формулювання вирішення поставленого наукового завдання.

Дослідження Є.В.Атрашкевич має беззаперечну наукову новизну, яка полягає в тому, що її дисертація є першим в українській науці комплексним дослідженням філософсько-правових аспектів оригінальної авторської концепції неокласичного прагматизму Сьюзан Хаак, у межах якого здійснено інтраконтекстуальний підхід на основі методу культурно-антропологічного занурення в контекст іншої культури для максимального висвітлення досліджуваної філософсько-правової концепції; проаналізовано гострополемічний характер філософсько-правового дискурсу в рамках англо-американської традиції суспільної думки й розмаїтість проблем загальнотеоретичного, аксіологічного, епістемологічного, етичного характеру, що їх порушує у філософії права американська правова реальність; продемонстровано перспективність концепції неокласичного прагматизму як теоретико-аналітичного підходу до розв'язання актуальних проблем сучасної правової реальності в Україні.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів дисертаційного дослідження Є.В.Атрашкевич також є безперечним. Результати дисертаційного дослідження можуть бути практично застосовані у науково-дослідній сфері – для розширення методологічної бази української філософсько-правової традиції за рахунок мало вивченого напрямку – неокласичного прагматизму; правореалізаційній діяльності – для оптимізації функціонування правових інститутів Української держави, правова система якої формується під відчутним впливом західної, зокрема англо-американської, правової реальності; навчальному процесі – для підготовки підручників та навчальних посібників, а також викладання курсів «Філософія», «Філософія права», «Теорія держави і права» тощо. Крім того, результати дослідження Є.В.Атрашкевич можуть стати теоретичним фундаментом при розробці й запровадженні для юридичних

спеціальностей спецкурсу «Сучасний англо-американський філософсько-правовий дискурс».

Огляд наукової літератури з досліджуваної проблеми, що міститься в дисертації, засвідчує глибоку обізнаність авторки стосовно напрацьованих попередників, незважаючи на дуже малу кількість досліджень даної проблематики, демонструє її творчий підхід в оцінюванні різноманітних ідей та концепцій. Особливо доцільно підкреслити уміння дисертантки віднайти та розкрити низку проблем, які недостатньо опрацьовані попередниками під час аналізу різних аспектів соціокультурних явищ, що досліджуються. При цьому дисертантка продемонструвала науковий такт і толерантність до точок зору інших дослідників у даній науковій царині.

Разом з тим, цілком позитивно оцінюючи дисертацію Є.В.Атрашкевич, вважаю за доцільне звернути увагу на декілька зауважень.

1. Аналізуючи семіотично-прагматичний аспект ідеї розвитку в американській філософії права (підрозділ 2.1), дисертантка обмежується лише констатацією критики Сьюзан Хаак наукових підходів Ч.Піrsa, А.Тарського, П.Фейєрабенда, Р.Рорті, О.Холмса. Однак, оскільки тема дисертації і предмет дослідження в її межах безпосередньо пов'язаний з неокласичним прагматизмом саме Сьюзан Хаак у сучасному англо-американському філософсько-правовому дискурсі, доцільно було б навести конкретні положення її творчості стосовно семіотично-прагматичного аспекту філософсько-правової теорії. Аналогічне зауваження можна висловити і стосовно розгляду епістемологічного дискурсу в загальнофілософських поглядах Сьюзан Хаак (підрозділ 3.1.).

2. У тексті дисертації міститься декілька відхилень від досліджуваного предмета. Так, наприклад, розмірковуючи у підрозділі 2.2 над статусом проблеми правового плюралізму (нормативним чи дескриптивним), дисертантка дещо захоплюється констатацією фактів функціонування правової системи США, які, на наш погляд, мають достатньо опосередковане відношення до аргументації висунутих авторських суджень стосовно творчості Сьюзан Хаак.

3. Потребує додаткового пояснення логіка застосування дисертанткою методу інтраконтекстуального аналізу (культурно-антропологічного занурення), метою застосування якого, відповідно до авторського дослідницького задуму, є досягнення максимальної об'єктивності при структурній характеристиці та змістовій оцінці зовнішньо-культурного для української філософсько-правової традиції англо-американського філософсько-теоретичного досвіду.

Однак висловлені зауваження принципово не знижують загальної позитивної оцінки дисертації. Це скоріше запрошення до наукової дискусії й побажання дисертантці на подальші наукові дослідження.

У цілому ж дисертація є цілісним і закінченим самостійним дослідженням, яке демонструє здатність її авторки до самостійних наукових розвідок. Завдання, які ставились дисертанткою, знайшли своє вирішення. Наукові положення й висновки, сформульовані в дисертації, є обґрунтованими

й достовірними. Практичні рекомендації мають ґрунтовну аргументацію й адресний характер. Робота є чітко структурованою й послідовною у викладенні матеріалу.

Основні результати дисертації повністю викладені у 6 наукових статтях, апробовані на всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях та інших дискусійних заходах.

Анотеза ідентично відображає основний зміст дисертації.

Цілком очевидно, що Атрашкевич Євгенія Валеріївна виявила глибокий науковий інтерес до наукової царини, яку досліджувала, самостійність у проведенні наукових пошуків, застосуванні методів дослідження для аналізу конкретних наукових проблем, інтерпретації та аналізі отриманих даних.

Висновок: дисертація Атрашкевич Євгенії Валеріївни «Неокласичний прагматизм Сьюзан Хаак у сучасному англо-американському філософсько-правовому дискурсі», подана на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, присвячена актуальній темі, що має важливе теоретичне і практичне значення, є завершеною самостійною працею, виконаною на високому науково-теоретичному рівні, у якій отримані нові науково обґрунтовані теоретичні результати, що в сукупності є суттєвими для розвитку вітчизняної філософсько-правової думки. За структурою та змістом вона повністю відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року, а її авторка заслуговує на присвоєння наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права.

Офіційний опонент:

доцент кафедри філософії

Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого

кандидат юридичних наук, доцент

В. А. Трофименко

«16» червня 2016 року.

